

Studentski dom „Evropa” – Európa Kollégium Egyetemista Központ, Újvidék

A nyelvtörténet tanítása az általános iskola 8. osztályában

Módszertani műhely

Mentor: dr. Horváth Futó Hargita

Kollégista: Butás Flórián

Újvidéki Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

III. évfolyam

2023

Újvidék

Tartalom

Rezümé	3
Bevezetés	4
A nyelvtörténeti ismeretanyag az általános iskola nyolcadik osztályos tantervében, a tudásszabványokban és a tankönyvben	5
A nyelvtörténeti ismeretek tanítása az általános iskola nyolcadik osztályában	7
<i>Halotti beszéd és könyörgés</i>	10
<i>Halotti beszéd és könyörgés: „link” a későbbi korok művészeti alkotásaihoz</i>	11
Óraterv: A magyar nyelv története – <i>Halotti beszéd és könyörgés</i>	11
Szakirodalom	30

Rezümé

A dolgozat a nyelvtörténet tanításának problematikájával foglalkozik az általános iskola nyolcadik osztályában. A munka első része felvázolja, hogyan jelenik meg ez a tudásanyag a Magyar nyelv és irodalom tantárgy nyolcadik osztályos szerbiai tantervében, a kötelező oktatás végén elvárt tanulói teljesítmény általános tudásszabványaiban Magyar nyelv és irodalom tantárgyból, továbbá a nyolcadikosok számára írt nyelvtankönyvben. A tanulmány második része kitér a nyelvtörténeti ismeretek oktatására az általános iskola nyolcadik osztályában, és óratervezési formájában javaslatot ad a legelső összefüggő szövegű magyar nyelvemlék, a *Halotti beszéd és könyörgés* tanítására, többek között virtuális oktatási környezet kialakításával, okos eszközök, IKT-alkalmazások (Kahoot interaktív kvízkészítő alkalmazás, Wordwall feladatkészítő program), multimediális szolgáltatások és internetes mém felhasználásával, a szövegemlék intertextuális és intermedialis vonatkozásaival.

Kulcsszavak: nyelvtörténet, tanterv, tudásszabványok, nyelvtankönyv, nyolcadik osztály, *Halotti beszéd és könyörgés*

Bevezetés

A magyar nyelv jelentős változáson ment keresztül az évszázadok során. A változások általában több tényező hatásának tudhatók be. A magyar nyelv az uráli alapnyelv finnugor ágába tartozik. A vándorlások során a népcsoportok szétváltak, és az egyiküknél fokozatosan kialakult a mai magyar nyelv. A Kárpát-medencében letelepült népesség művelt rétegében a középkorban a latin nyelvű írásbeliség volt jellemző. A mindennapi beszéd valószínűleg anyanyelven történhetett, ám a hivatali ügyintézés és az egyházi szertartások nyelve a latin volt. Erre szolgálnak bizonyítékként a szórvány- és szövegemlékeink: a *Tihanyi apátság alapítólevele*, melynek szövege latin, mégis találhatunk benne magyar szavakat, az 1192 és 1195 között írt *Halotti beszéd és könyörgés* néven ismert prédikáció, egy temetési szertartás szövege, mely igen különbözik a mai nyelvhasználattól, s egyben ez az első fennmaradt szövegemlékünk, az 1300 körül keletkezett *Ómagyar Mária-siralom*, a 14. század első harmadából származó *Gyulafehérvári sorok*, valamint a *Königsbergi töredék és szalagjai*. Az első szövegek a kiejtést követték, nem volt még szabályozott írásnorma, azaz helyesírás. Ennek egyik mutatója az is, hogy a *Halotti beszéd és könyörgés*ben egyetlen írásjelként a pontot használták. Az évszázadok során kialakult a magyar helyesírás négy alapelve: a kiejtés elve, a hagyomány elve, az egyszerűsítés és a szóelemzés elve. Ha összevetjük a nyelvemlékeink olvasatát és mai értelmezését, megállapíthatjuk, hogy a nyelv mennyit változott ez alatt a nyolcszáz év alatt.

A dolgozat a nyelvtörténeti anyag tanítását dolgozza fel a szerbiai magyar tananyelvű általános iskolák nyolcadik osztályában, felvázolja, hogyan jelenik meg ez a tudásanyag a Magyar nyelv és irodalom tantárgy nyolcadik osztályos tantervében, a kötelező oktatás végén elvárt tanulói teljesítmény általános tudásszabványjaiban Magyar nyelv és irodalom tantárgyból, továbbá a nyolcadikosok által használt nyelvtankönyvben. Óraterv formájában javaslatot ad a legelső összefüggő szövegű magyar nyelvemlék, a *Halotti beszéd és könyörgés* tanítására, többek között virtuális oktatási környezet kialakításával, okos eszközök, IKT-alkalmazások (Kahoot interaktív kvízkészítő alkalmazás, Wordwall feladatkészítő program), multimediális szolgáltatások és internetes mém felhasználásával, a szövegemlék intertextuális és intermediális vonatkozásaival.

A nyelvtörténeti ismeretanyag az általános iskola nyolcadik osztályos tantervében, a tudásszabványokban és a tankönyvben

A szerbiai tanulók oktatásuk második ciklusának végén szereznek ismereteket anyanyelvük történetéről. A *Magyar nyelv és irodalom* tantárgy tanterve előírja nyolcadik osztályban a magyar nyelv történetéhez kapcsolódó ismeretek átadását: az eredet kérdése, a magyar nyelv helye a világ nyelvei között, a nyelvrokonság, a legfontosabb nyelvtörténeti korszakok (megfelelő korabeli szövegek bemutatásával, pl. a *Halotti beszéd és könyörgés* és az *Ómagyar Mária-siralom*). A tananyag része a magyar szókincs eredete, helyesírásunk története és a nyelvváltozatok kérdése is (*A Magyar nyelv és irodalom tanterve a VIII. osztály számára, 2020*). Ezeket az anyagrészeket Pásztor Kicsi Mária és Rokvić Erzsébet *Magyar nyelv (Gyakorló nyelvtan az általános iskolák 8. osztálya számára)* című tankönyve is feldolgozza.

A tanulói teljesítmények tudásszabványai is előírnak bizonyos elvárásokat a nyelvtörténeti tananyagrészsel kapcsolatban, ezeket a tanulóknak el kell sajátítaniuk a nyolcadik osztály végére. A szerbiai oktatási rendszerben az *Oktatási és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény* (2009) rendelkezéseinek értelmében több szabványcsoportot kellett definiálni, ezek közé tartoznak az általános iskolás és középiskolás diákok teljesítményének tudásszabványai is minden tantárgyból: „Alkalmazásban vannak az általános oktatás első és második ciklusának végén és az általános felnőttoktatás első és harmadik ciklusának végén elvárt tanulói teljesítmény általános szabványai, továbbá a középiskolai oktatásra vonatkozó szabványok, ezek azoknak az ismereteknek, képességeknek és kompetenciáknak az összessége, amelyeket a tanulóknak az egyetem előtti oktatásban el kell sajátítaniuk” (Katona–Horváth Futó, 2019, 3). A kompetenciaszabványok három tudásszintet különböztetnek meg: alap-, közép- és haladó szint. „Az általános és tantárgyközi kompetenciák azoknak a kompetenciáknak a narratív leírását képezik, amelyek különböző ismeretek és képességek integrációján alapulnak és különböző tantárgyak keretében és a tanterv alapján fejlődnek ki. Az általános tantárgyi kompetencia annak a narratív leírását képezi, hogy a tanulók mit tudnak és képesek megtenni az egyes tantárgyak keretében kapott képzés alapján. Az általános tantárgyi kompetencia az adott tantárgy tanulásának végső célját írja le. A specifikus tantárgyi kompetenciák a tanuló specifikus képességeinek narratív leírását képezik, amelyek lehetővé teszik számára, hogy kifejelessze az

általános tantárgyi kompetenciát. A szabványok a tanuló teljesítményének felmérésére szolgálnak a meghatározott kompetenciák fejlesztése terén. A szabványok definiálják, milyen elvárások vannak a tanuló teljesítményének tekintetében a kompetenciafejlesztés különböző szintjein. A szabványok egyben a felmérés kritériumai is” (Katona–Horváth Futó, 2019, 3).

Az általános és speciális tantárgyi kompetenciák területén nyolcadik osztály végére alapszinten a diáknak többek között ismernie kell és készségszinten használnia a kibővített magyar ábécé nyomtatott és írott betűit. Elengedhetetlen az írásjelek ismerete, és egyszerűbb példákon a helyesírási alapelvek alkalmazása, ezek mellett *A magyar helyesírás szabályainak* használata, továbbá a nemzeti nyelv sztenderd változatának a nyelvjárástól való megkülönböztetése. Középszinten ismernie kell az európai nyelvek családjait, meghatározni a magyar nyelv helyét az uráli nyelvek családfáján, szükségszerű továbbá elsajátítani a magyar nyelv fejlődésének főbb korszakait, és tisztában lennie a fejlődés jelentőségével a magyar nemzet kultúrája és történelme szempontjából. Haladó szinten alapvető ismertetőjegyeik alapján meg kell különböztetnie a magyar nyelvjárásokat, elmélyültebb tudással kell rendelkeznie a magyar nyelv hangállományáról, a szófajokról, szófaji alkategóriákról, szóalakokról, valamint a mondatfajtaokról. A kötelező oktatási ciklus végén elvárt tanulói teljesítmény általános szabványai magyar nyelvből a nyelvi ismeretek területén csak középszinten utalnak konkrét nyelvtörténeti ismeretekre: „MNY.2.1.2. Ismeri a főbb nyelvtörténeti korszakokat és az első magyar nyelvemlékeket, ismeretekkel rendelkezik a 19. század nyelvújító mozgalmáról” (*Az általános iskolai oktatás végén elvárt tanulói teljesítmény általános tudásszabványai az általános tantárgyakból – Magyar nyelv és irodalom*).

Pásztor Kicsi Mária és Rokvić Erzsébet *Magyar nyelv (Gyakorló nyelvtan az általános iskolák 8. osztálya számára)* című tankönyvének nyelvtörténeti fejezete a világ nyelveinek sokaságával és a nyelvcsaládokkal ismerteti meg elsőként a tanulókat, majd áttér a magyar nyelv eredetének tárgyalására. Illusztrációval – Az uráli nyelvek családfája (Hajdú Péter nyomán) – mutatja be a nyelvrokonságot, és visszavezeti a magyar nyelvet ahhoz az alapnyelvhez, amelyből származtatható. Nyelvrokonainknak, a voguloknak (manysi) és osztjákoknak (hanti) külön alfejezetet szánnak a tankönyvszerzők, a finnugor népek földrajzi elhelyezkedését térkép szemlélteti, kinézetükről, nyelvükről, mindennapi tevékenységeikről pedig fényképanyag és egy kiegészítő szöveg (Ollózás Illyés Gyula *Rokonoknál* c. jegyzetéből) ad bővebb információkat. A tankönyv *Nyelvtörténeti korszakok* című fejezete röviden kitér az ősmagyar (kibővíti Dienes

István *Az ősi hitvilágról* című szövegének részlete), az ómagyar, a középmagyar, az újmagyar és az újabb magyar korra. Az Olvass még! részben Kiss Jenő *A magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez* című 2017-ben megjelent tanulmányának részlete olvasható. Ez a tananyag rész is képanyaggal illusztrált. *Első nyelvmemlékeink* című alfejezetben a szerzők az első ránk maradt szórvány- és szövegmemlékeinket (*Tihanyi apátság alapítólevele, Halotti beszéd és könyörgés, Ómagyar Mária-siralom*) ismertetik.

A magyar szókincs eredete alfejezet a magyar szókészlet négy nagyobb rétegével (ősi szavak, belső keletkezésű szavak, jövevényszavak, egyéb eredetű szavak) foglalkozik, gazdag a példaanyaga, a *Jó, ha ezt is tudod!* részei a fejezetnek pedig a differenciálást segítik, azok számára nyújtanak kiegészítő információkat, akik többet szeretnének tudni a témáról. A könyvtárak és múzeumok gyűjteményének egy része az internetnek köszönhetően elérhetővé vált a szélesebb tömegek számára is, ezt a lehetőséget kihasználva a tankönyvszerzők az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar nyelvmemlékek* című multimediális szolgáltatásának, a nyelvmemlekek.oszk.hu honlap böngészését javasolják. Az oldalon számos tudományos és ismeretterjesztő információ található: a szaktudósok által kiválasztott fontos nyelvmemlékek listája, a lelőhelyjegyzékek, számos nyelvmemlék digitalizált változata, a tudományos szövegkiadások listája, a kutatók munkáját segítő válogatott szakbibliográfiák, tanulmányok, ismertető, a nyelvmemlékek ihlette műalkotások, megzenésítések, egyéb digitális tartalmak, és például a Pray-kódexből is lehet képeslapot küldeni egy megadott ímélcímre (<http://nyelvmemlekek.oszk.hu/tud/bevezeto>).

A nyelvtörténeti fejezet két utolsó alfejezete *A magyar helyesírás története* a kancelláriai helyesírástól az akadémiai helyesírásig vázolja fel a magyar szavak rögzítésének történetét, *A mai magyar nyelv rétegzettség: a nyelvváltozatok* pedig egy ágrajzból kiindulva a nemzeti nyelv, köznyelv (írott és beszélt köznyelv) és nyelvváltozatok (regionális köznyelvek, nyelvjárások, csoportnyelvek, rétegnyelvek, szleng) problematikáját járja körül. *A magyar nyelv története* című fejezetet egy összefoglaló vázlat zárja. A szerzők a tananyag elsajátítását és gyakorlását változatos, gondolkodást fejlesztő feladatokkal segítik (Pásztor Kicsi Mária–Rokvić Erzsébet, 2022, 143–162).

A nyelvtörténeti ismeretek tanítása az általános iskola nyolcadik osztályában

„A történeti nyelvészet folyamatosan meg tudott újulni; és még rengeteg mondanivalója van a nyelv iránt érdeklődők számára” (Juhász, 2002, 168). Ez a Juhász Dezső-idézet akár mottója is lehetne a nyelvtörténet tanításával foglalkozó fejezetnek. A nyelvtörténeti ismeretek tanítására nyolcadik osztályban legalább öt tanítási óra szükséges. Az első órán a nyelvcsaládokkal és a magyar nyelv eredetével, a másodikon a nyelvtörténeti korszakok kérdésével, azaz a magyar nyelv alakulásával, a harmadik órán a szórványemlékek és szövegemlékek fogalmának definiálásával és legismertebb írásos emlékeinkkel, a negyedik órán a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegének elemzésével, az ötödik tanórán pedig a magyar szókészlet rétegzettségével és a nyelvváltozásokkal foglalkoznánk.

A nyolcadik osztályos tanterv *A tanítási-tanulási folyamat megvalósítása* című fejezete azt javasolja a tanároknak, hogy a nyelvtörténeti témakör feldolgozásánál a diákokat tájékoztassák nyelvközösségünk és nyelvi rendszerünk történetének fontosabb periódusairól, figyeltessék meg a korábbi évszázadokban íródott szövegek nyelvállapotát, és vessék össze a mai nyelvállapottal (nyelvi állandóság és változás a szókincs és a nyelvtani jelenségek szintjén): „Tudatosítsák, milyen szempontból módosítják az új kommunikációs technológiák a nyelvet és az írást. A tanulóknak be kell mutatni az alapvető európai nyelvcsaládokat, és ezt funkcionálisan összekötni az idegen nyelv tanításával. Fontos egyes szavakat példaként felhozni, hogy azok alapján a tanulók felismerjék a nyelvi hasonlóságokat, illetve különbségeket. Ez után ismertetni kell, hogy a magyar nyelv helye az uráli és finnugor nyelvek családjában van, és hogy mely nyelvek tartoznak még ide, kiemelve a magyar nyelv helyét és típusát” (*A Magyar nyelv és irodalom tanterve a VIII. osztály számára, 2020*).

A magyar tannyelvű középiskolák első osztályában ismét feldolgozzák első összefüggő szövegű magyar nyelvemlékünket. A nyolcadik osztályban szerzett tudást a harmadik oktatási ciklusban a nyelvészeti ismeretek témakörben *A magyar nyelv diakrón vizsgálata* fejezetben is bővítik, elmélyítik a tanulók A nyelv mint változó rendszer: szórványemlékek, *Halotti beszéd és könyörgés*, *Ómagyar Mária-siralom* (olvasatok) témakörben. Az első tanterv irodalomtörténeti kontextusba is helyezi a szöveget. A magyar tannyelvű szerbiai gimnáziumok első osztálya

számára készült tantervben *A középkor és reneszánsz szemléletmódja és irodalma* című fejezetben tárgyalják: Első magyar nyelvű szöveg- és irodalmi emlékeink (*Halotti beszéd és könyörgés, Ómagyar Mária-siralom, Szent Margit legendája*). A középkori szövegek hatástörténetének vizsgálata is része a témakörnek: A középkori irodalom kódjai, szólamai a magyar irodalomban: pl. Gárdonyi Géza: *Isten rabjai*, Kodolányi János: *Boldog Margit*, Márai Sándor: *Halotti beszéd*, Kosztolányi Dezső: *Halotti beszéd*. Villon-fordítók a magyar irodalomban. Villon-átírások. Radnóti Miklós, József Attila, Vas István, Faludy György, Orbán Ottó művei (*Magyar nyelv és irodalom a gimnázium 1. osztálya számára*, 2020, 35). Suhai Pál és Tokár Imre szerzőpáros az *Ómagyar Mária-siralom* magyarországi középiskolai tanítása kapcsán azt javasolja, hogy a magyar nyelvemlékek feldolgozását a középkor világirodalmának öt tanórában való összefoglalása előzze meg: az első a korszak általános képének felvázolása (a román kori építészet néhány emléke, a gregorián énekkultúra, összefoglalás Augustinus *Vallomások* című művéről és a himnuszköltészetről, részlet az önéletírásából, valamint Assisi Szent Ferenc, Celanoi Tamás és mások műveiből), a második óra módszeres egysége Jacopone da Todi *Himnusz a fájdalmas anyáról* című költeménye, a harmadik és negyedik tanítási óra Dante *Komédiájának* (a középkori emberre vonatkozó ismeretek összegzése és rendszerezése), az utolsó óra pedig Villon műveinek interpretációja. Az egyetemes középkori irodalom lezárása után a feltételezhető magyar ősköltészet ismertetése, majd a 11. századi magyarországi irodalom, a *Tihanyi alapítólevél*, a *Halotti beszéd és könyörgés*, s végül az *Ómagyar Mária-siralom* bemutatása következik. Az *Ómagyar Mária-siralom* ebből a szempontból nyeri el valódi jelentőségét: „Fejlett, gazdag költői nyelve, megformáltsága, gondolati eredetisége talán előzményt feltételez. Ezért is kívánatos, hogy a művet a magyar irodalom fejlődésébe ágyazzuk bele. Célszerűnek látszik a *Siralom* művelődéstörténeti feldolgozásban megközelíteni. Azaz arra törekedni, hogy az alkotás a történelmi-társadalmi-szellemi folyamatok tükrében szülessék újra a tanulás során” (Suhai–Tokár, 1998, 383). A felsorolt szempontok a *Halotti beszéd* tanítása kapcsán is érvényesíthetők.

Halotti beszéd és könyörgés

A harminckét soros legkorábbi összefüggő magyar nyelvemlék elemzése legalább egy tanórát vesz igénybe. A szöveget 1770-ben fedezték fel a ma az első ismertetőjének nevét viselő Pray-kódexben, amelyben egy latin temetési szertartás részeként kapott helyet a sír mellett elmondandó rövid magyar nyelvű prédikáció s a könyörgés, mely egy latin temetési beszéd fordítása. A kódexnek ezt a részét 1192 és 1195 között másolhatták, de keletkezése a magyar nyelvű szöveg nyelvezete alapján a 12. század közepére tehető, ami azt jelenti, hogy létezhetett egy ennek a szövegváltozatnak az alapjául szolgáló minta. A Pray-kódexet az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Ez a kódex nem teljes misekönyv, tartalmaz olyan szövegeket is, melyek nem szorosan kapcsolódnak a miséhez. A *Halotti beszéd* a temetési szertartásokhoz tartozik. A szöveg két részből áll: magából a Halotti beszédből, mely egy latin elmélkedés gondolatmenetének szabad tolmácsolása, és a könyörgésből, mely pontos fordítása egy másik latin szövegnek. A kódex eredetileg a a boldvai bencés kolostor számára készült, de később más helyeken is megfordult, mielőtt a jelenlegi őrhelyére került volna. A szöveget bencés szerzetesek másolták, viták vannak arról, hogy pontosan hol készülhetett (Bárczi 1982, 9–11). A magyar szerző átdolgozta a latin szöveget, egyszerűbbé, de erőteljesebbé tette azt, ugyanakkor valamennyi stíluselemet bravúrosan adaptált az ismétléstől a felkiáltásig és a figura etymologicáig (halálnak halálával halsz). „A prédikáció latinul nem tudó hívek számára készült, akik azonban alapvető hittani ismeretekkel rendelkeztek” (Madas 1997). A magyar szöveg annyira tökéletes, hogy biztosra vehető: egy többször elhangzott változatot jegyzett le a scriptor. Kultúrtörténeti értékét növeli, hogy a sírbeszéd mint műfaj akkor még nem volt elterjedt Európában, és a népnyelvi prédikációk lejegyzése sem volt elterjedt (Madas 1997). A felfedezése óta sokszor nyomtatták már ki, és rengeteg nyelvi magyarázatot kapott. Sok tanulmány foglalkozott vele, és számos változatát olvashatjuk. A szöveg további vizsgálata fontos, mert sokat segíthet a magyar nyelv történetének megértésében.

Kecskeméti Gábor szerint „a Pray-kódex *Halotti beszéd és könyörgése* és latin nyelvű temetési beszéde a műfaj európai történetében is egyedülálló szövegegyüttes. A magyar nyelvű prédikációs irodalom egyetlen olyan emléke, amelyet többé-kevésbé az elhangzásának megfelelő formában jegyeztek le” (Kecskeméti, 2004, 511). A búcsúbeszéd egy különleges szónoklat,

melyben a lelkipásztor igyekszik kapcsolatot kialakítani és fenntartani a gyászolókkal, ezért szólítja meg őket, és szeretné feloldani lelki feszültségüket. „Az aposztrofikus gesztushoz (felebarátaim, Szeretett testvéreim) természetes módon kapcsolódik a többes szám második személyű igealak (Látjátok; Ahogy ti is látjátok szemetekkel; És kiáltátok), valamint a többes szám első személyi igei forma. Ezzel jelezve: a lelkész a gyászoló közösség tagjaként szól (hamu vagyunk; Imádkozzunk; temetjük)” (Szikszainé 2021, 265–266).

Halotti beszéd és könyörgés: „link” a későbbi korok művészeti alkotásaihoz

Az idők során számos művészt megihletett első magyar szövegemlékünk. Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* címmel írt verset. Az 1935-ben írt alkotás műfajjelölő címe utal a nyelvemlékre, és felidéz a megszólítások is, a vers nyitósorában a *látjátok feleim* és az édes *barátaim* [szerelmes brátim az eredeti szövegben]. Kosztolányi versében elemi erővel jelenik meg a kollektív emlékezés: az egyik szöveg emléket állít a másiknak, a nyelvemléknek, és mindkét szöveg emléket állít egy-egy embernek (Kállay 2010). A *Halotti beszéd és könyörgés* Márai Sándort is inspirálta. *Halotti beszéd* című verse szintén utal az első szövegemlékre. Az 1950-ben írt költemény Márai kettős lelki terhének: a száműzetésnek és a történelmi reményvesztésnek a súlya alatt jött létre. 1948-ban emigrált, elhagyta hazáját, és tisztában volt a második világháború után Közép- és Kelet-Európában berendezkedő szovjet kommunizmus természetével, a keleti behatolásnak politikai, kulturális és erkölcsi következményeivel. Márai a „szovjet hódoltsági viszonyokban a hagyományos európai kultúra elutasítását, az emberi személyiség autonómiájára és szabad érvényesülésére épülő nyugati civilizáció radikális felszámolását látja” (Pomogáts, 1999, 77). A kortárs művészek közül Tóth Krisztina és Beck Tamás művei evokálják a *Halotti beszéd és könyörgést*. Tóth Krisztina *Vogymuk* című verse három motívuma – hamu, por, isa – játszik rá a legkorábbi egybefüggő magyar nyelvemlékünkre, de felidézi Kosztolányi *Halotti beszédét* is: „A vers szónymokat tartalmaz, és azokat hozza játékba a képiségre építve: a *Vogymuk* mint cím, »Feleim, tegnap óta / egy ISA rendszámú autó áll«. A vers rövidege ellenére sokféle értelmezési lehetőséget hordozhat

magában” (Orbán, 2011). Beck Tamás *Halotti beszéd* című versével első helyezést ért el az SZTE Médiacentrum, a Tiszatáj Online kulturális folyóirat és az SZTE Kulturális Iroda közös Európaiság–magyarság verspályázatán.

A zeneszerzők, filmrendezők és képzőművészek is játékba hozták első nyelvemlékünket. 1967-ben Durkó Zsolt oratóriumot komponált *Halotti beszéd* címmel tenor- és baritonszólóra, vegyeskarra és nagyzenekarra. „Találhat-e magának alkalmasabb – rituális – nyelvet magyar zeneszerző, mint amilyen a 12. század végén keletkezett, első összefüggő magyar s egyben finnugor nyelvemlék, a *Halotti beszéd*? Mindeddig – tudomásunk szerint – senki sem vállalkozott a megzenésítésére, és Durkó után feltehetően jó idő eltelik majd, míg valaki ismét szövegkönyvül választja” (Földes, 1986, 236). A nyelvemlék szövegének részletét a Kárpátia zenekar is megzenésítette. A dal a 2006-os *Piros, fehér zöld* című albumukon jelent meg. Szűcs Bence *Halotti beszéd* című rövidfilmje 2020-ban a Múzeumi karantén pályázat első díjazott alkotása lett filmes kategóriában. Lakner László festő, grafikus 1983-ban a *Halotti beszéd* kezdősortát festette meg. *Isa pur* című alkotása a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található.

Óraterv

Általános adatok
Iskola: Osztály: 8. Helység:
Módszertani adatok
Témakör: A magyar nyelv története Módszeres egység: <i>Halotti beszéd és könyörgés</i> Oktatási feladat: - a szórványemlékek és szövegemlékek fogalmának ismételése, - a <i>Halotti beszéd és könyörgés</i> szövegének vizsgálata (hangtani, alaktani, mondattani példák, retorikai eszközök) és összevetése a mai olvasatával, - a két szöveg nyelvhasználata és helyesírása közötti különbségek megállapítása, - a nyelvemlékek hatástörténete (intertextuális és intermediális aspektusok). Fejlesztési cél: - a nyelvemlékek irodalomtörténeti, művelődéstörténeti és esztétikai értékének tudatosítása, - szókincsbővítés, - az ítélőképesség fejlesztése, - a könyvtárhasználat és információkeresés fejlesztése. Óratípus: új anyagot feldolgozó óra Munkaforma: frontális munka, egyéni munka, pármunka Oktatási módszer: magyarázat, megbeszélés, vita, szemléltetés Tan- és segédeszközök: - kivetítő: prezentáció a nyelvemlékekről, - kiosztmányok, <i>Tihanyi apátság alapítólevele</i> (https://www.tihanyiapatsag.hu/Az_Apatsagrol/A_Tihanyi_alapitolevel.html) <i>Halotti beszéd és könyörgés</i> (http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1826.html) <i>Halotti beszéd és könyörgés</i> – Pais Dezső olvasata; eladja Bánffy György

(<http://www.youtube.com/watch?v=gtgepLR6AsI>)

- *Díszmásolat a Pray-kódexről* – az OSZK-ban készült Magyarország Kormányának ajándéka a Szentatya számára (<https://www.oszk.hu/hirek/dizsmasolat-pray-kodexrol>)
- mobiltelefon: Kahoot! és Wordwall – a nyelvtörténeti ismeretek összefoglalása játékos módon digitális eszköz használatával,
- az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar nyelvemlékek* című multimediális szolgáltatása (http://nyelvemlekek.oszk.hu/ism/kepeslap_kueldes),
- Lakner László *Isa pur* c. festménye (<https://mng.hu/mutargyak/140697/>),
- Szűcs Bence *Halotti beszéd* című rövidfilmje (<https://www.youtube.com/watch?v=24QgbDgIw-U>),
- Pásztor Kicsi Mária–Rokvić Erzsébet: *Magyar nyelv (Gyakorló nyelvtan az általános iskolák 8. osztálya számára)*. Belgrád: Tankönyvkiadó Intézet, 2022.

Szakirodalom:

- E. Abaffy Erzsébet. 1990. *Korai kis szövegemlékeink újabb olvasata*. Magyar Nyelv, 1–2., 124–127.
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán. 1994. *A magyar nyelv története*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Juhász Dezső. 2002. Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika. Tudományszemléleti kérdések. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.). *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä: Debreceni Egyetem, 165–172.
- Kis Tamás. 2018. A Halotti beszéd paleográfiája és betűhű átiratai. *Magyar Nyelvjárások*, 56: 37–56.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- A. Molnár Ferenc. 2001. A Halotti beszéd és könyörgés értelmezése. *Magyar Nyelvőr*, 3., 374–377.
- Molnár József – Simon Györgyi. 1980. *Magyar nyelvemlékek*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Murányi Yvett szerk. 2008. *Szövegértés – szövegalkotás. 10. Tanári útmutató*. Budapest: Educatio.
- Pála Károly et al. 2007. *Szövegértés – szövegalkotás 10. Tanári útmutató*. Budapest:

Educatio.

- Papp István. 2014. *Magyar nyelvtörténet*. Kézirat. Debrecen.

Tudásszabványok:

Alapszint	Középszint	Haladó szint
MNY.1.1.3. Fel tudja sorolni a magán- és mássalhangzókat, csoportosítani tudja a magánhangzókat a kiejtés időtartama alapján, törekszik a helyes hangképzésre. Ismeri a betűrendbe sorolás és a szótagolás alapszabályait.	MNY.2.1.1. Meg tudja határozni a magyar nyelv helyét a világ nyelvei között, ismeretei vannak a magyar nyelv eredetéről (uráli nyelvcsalád), legközelebbi rokonairól.	MNY.3.1.3. Felismeri és megnevezi a zöngéesség és képzés helye szerinti részleges hasonulás, a jelölt és jelöletlen teljes hasonulás, az összeolvadás, a mássalhangzó-rövidülés és a mássalhangzó-kiesés egyszerűbb eseteit.
MNY.1.1.4. Felismeri az egyszerű és az összetett szavakat. Az alapszófajok közül felismeri és megnevezi az igét, főnevet, melléknevet (számnevet) és a személyes névmást, a viszonyszók közül pedig a kötőszót. Felismeri és megnevezi a szóelemek fajtáit (szótő, toldalék, előtag, utótag).	MNY.2.1.2. Ismeri a főbb nyelvtörténeti korszakokat és az első magyar nyelvemlékeket, ismeretekkel rendelkezik a 19. század nyelvújító mozgalmáról.	MNY.3.1.4. Felismeri és megnevezi az alárendelő és mellérendelő szóösszetételek alfajait, felismeri a leggyakoribb ige- és névszóképzőket, valamint a szóalkotás ritkább módjait. Felismeri és megnevezi az összes tanult szófaji kategóriát és alkategóriát, ismeri általános jellemzőiket, alaktani viselkedésüket és mondatbeli szerepüket.

Korreláció: történelem, művelődéstörténet, irodalom, filmművészet, zeneművészet

Tanár: Butás Flórián

Az óra szerkezete

Bevezető rész:

- Szervezési percek, a téma felvezetése internetes mém segítségével.

Fő rész:

- A szórványemlékek és szövegemlékek fogalmának ismételése,
- kontextuális összefüggések: az ómagyar kor, latin írásbeliség,
- a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegének elemzése,
- a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegének összevetése a mai olvasattal.

Befejező rész:

- A nyelvemlékek hatástörténete (intertextuális és intermediális aspektusok),
- ismételés (Kahoot interaktív kvízkészítő program segítségével),
- képeslap küldése az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar nyelvemlékek* című multimediális szolgálatán keresztül,
- házi feladat: nyelvrokonság (Wordwall feladatkészítő programmal szerkesztett feladatok).

Az óra menete

BEVEZETŐ RÉSZ

Motiváció:

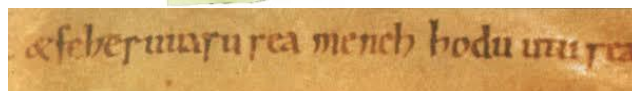
**DIDAKTIKAI-
MÓDSZERTANI
MEGJEGYZÉSEK**

szemléltetés
(internetes mém)

- A Tihanyi apátság alapítólevele 1055-ből.
- A tihanyi bencés monostort 1055-ben alapította I. András király Szent Ányos püspök és Szűz Mária tiszteletére. A kolostor alapító oklevele a legrégebbi eredeti formájában fennmaradt magyarországi oklevél, melynek latin nyelvű szövegében magyar szavakat, kifejezéseket is használtak. Ezért a magyar nyelv legrégebbi írásos emléke is. Később már mondatokat is lejegyeztek a vallási szövegekben.

szemléltetés

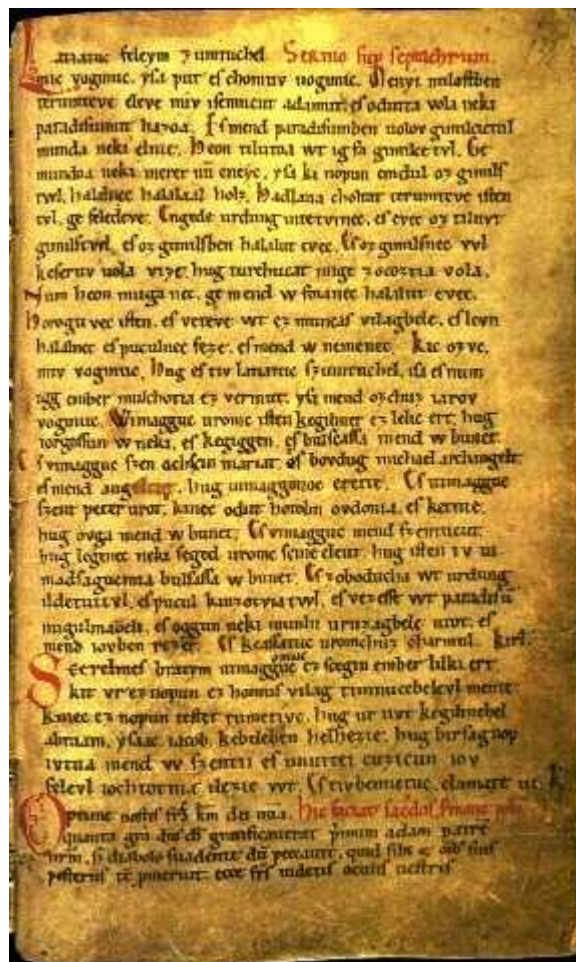
A Tihanyi apátság alapítólevele

- Vessük össze ezt a szövegrészt a Tihanyi apátság alapítóleveléből a mémen olvasható felirattal! Mit állapítottatok meg?
- Nem pontosan idézték a szöveget, a nyelvemlékben Feheruaru változat olvasható.

megbeszélés

- Hogyan mondanánk ma ezt a szövegrészt?
- Fehérvárra menő hadi útra.
- Mit nevezünk szövegemléknek?
- Szövegemlékeknek azokat a nyelvemlékeket nevezzük, amelyek már hosszabb gondolatsort fejeznek ki magyar nyelven. Első szövegemlékeink az egyház anyanyelvű szükségleteiből születtek. Bizonyosan sokkal több ilyen jellegű szövegünk lehetett, mint amennyi végül ránk maradt.
- Első szövegemlékünk, a *Halotti beszéd és könyörgés* (próza szöveg) és az *Ómagyar Mária-siralom* (vers). Az első szöveggel foglalkozunk részletesebben a mai órán.

ismétlés

szemléltetés

(Pray-kódex)

Halotti beszéd és könyörgés

A szöveg műfaja temetési beszéd (prédikáció) és könyörgés (ima). A legkorábbi magyar nyelvű szövegemlék, 1192 és 1195 között keletkezett (1200 körül). Egy latin nyelvű egyházi könyvben fedezték fel. 1770-ban Pray György történetíró ismertette először, s ismertetőjéről a Pray-kódex nevet kapta. A szöveg egy latin temetési prédikáció fordítása. A Pray-kódex az eredeti latin szöveget és a magyar fordítást is tartalmazza.

Díszmásolat a Pray-kódexről

A Pray-kódex díszmásolatát készítették el az Országos Széchényi Könyvtár szakemberei Magyarország Kormányának ajándékaként az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra hazánkba látogató Ferenc pápa számára 2021-ben. A másolat elkészítésének folyamatáról dokumentumfilm is készült („Látjátok feleim...” dokumentumfilm, 70 perc).

Feladat: Meghallgatjuk a szöveget Bánffy György előadásában. Miközben hallgatjátok, húzzatok alá néhányat azok közül a szavak közül, amelyeket értetek!

Betűhív átirat Kis Tamás szerint:

szemléltetés

bemutató olvasás
– hanganyag
(3 perc)

egyéni munka

1 Latitue feleym zumtuchel Sermo fup sepulchrum. 2 mic vogmuc. ýfa pur ef chomuv uogmuc. Menýi miloftben 3 teremteve eleve mív ísemucut adamut. ef oduťta vola neki 4 paradífumut hazóá. Ef mend paradíumben uolov gimilcíťtul 5 munda neki elnie. Heon tilutoa vvt íg fa gimilce tvl. Ge 6 munda neki meret nū eneýc. ýfa kí nopun emdul oz gimilf 7 tvvl. halalnec halalál holz. Hadlaua choltat teremteve íften 8 tvl. ge feledeve. Engede urdung íntetvinec. ef evec oz tiluvť 9 gimilftvvl. ef oz gimilfben halalut evec. Ef oz gimilfnec vvl 10 keferuv uola víze. hug turchucat mige zocozťia vola. 11 Num heon muga nec. ge mend vv foianec halalut evec. 12 Horogu vec íften. ef veteve vvt ez muncaf vilagbele. ef levn 13 halalnec ef puculnec feze. ef mend vv nemenec. Kie ozvc. 14 mív vogmuc. Hug ef tiv latiatuc fzumtuchel. ífa ef num 15 ígg ember mulchotia ez vermut. ýfa mend ozchuť iarov 16 vogmuc. Wímagguc uromc íften kegíľmet ez lelic ert. hug 17 íorgofun vv neki. ef kegíľgen. ef bulfcallā mend vv bunet. 18 Ef vimagguc fzen achfcín mariat. Ef bovđug michael archangelt. 19 ef mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Ef uimagguc 20 fzent peter urot. kínc odut hotolm ovdonia. ef ketnie. 21 hug ovga mend vv bunet. Ef vimagguc mend fzentucut. 22 hug legenec neki feged uromc fcíne eleut. hug íften ív uí- 23 madfagucmia bulfallā vv bunet. Ef zoboducha vvt urdung 24 íľdetuťtvľ. ef pucul kíňzotvıatvvl. ef vezefse vvt paradíũ 25 nugulmabelı. ef oggun neki munhı uruzagbele utot. ef 26 mend íovben rezet. Ef keaffatuc uromchuť charmul. Kírl. 27 Seerelme^{omuc}f bratým uimagguć ez fcegin ember líľkí ert. 28 kíť vr ez nopun ez homuf vilag tímnucebelevľ mente. 29 kínc ez nopun teťtet tumetıvc. hug ur uvt kegíľmehel 30 abraam. ýfaac. íacob. kebeleben helhezıe. hug bírľagnop 31 rıťtua mend vv fzentıı ef unutteı cuťıcun íov 32 felevľ íochťotnia ílezıe vvt. Ef tiv bennetuc. clamate III. K. (Feladat megbeszélése – lehetséges válaszok). – Hogyan épül fel a szöveg? – Két szerkezeti egységből áll: a temetési beszéd 26 soros, a könyörgés 6 soros. – Mit figyeltetek meg az írásjelek használatával kapcsolatban? – Egyetlen írásjel a szövegben a pont, a mondatokat és részeit ezzel választja el az írója. Olyan helyekre is pontot tett, ahova manapság nem kell.	szemléltetés (kiosztmány) frontális osztálymunka
--	--

Például: ...isemucut adamut. es odutta vola neki... / ...ez lelic ert. hug iorgossun w neki. es kegiggen... / ...uruzagbele utot. es mend... A kódexíró az eredeti szöveg tagolására a pontok mellett a nagybetűs mondatkezdetet is használta. – Figyeljünk meg néhány hangtani példát a szövegben (Papp István <i>Magyar nyelvtörténet</i> című kötete alaján, 32–33.)! Abban a korban még használatban lehetett az illabiális rövid <i>á</i> hang (a palóc nyelvjárásban megőrződött): pl. a hosszú á-t megelőző szótagban (pl. hálál nek háláláál vagy hãdlává). Ezt a hangot a finnugor korból örököltük, de az ómagyar kor elején már kezdett labiális <i>a</i>-vá válni. Figyeljük meg a következő szavakat! Mit vesztek észre? u > o: látjátuk > látjátok pur > por pãradicsumot > paradicsomot – Nyíltabbá váltak a hangok. – A szó belseji rövid magánhangzók általában egy fokkal zártabbak voltak, mint ma. Tehát az 1200-as évektől kezdve a nyelv a magánhangzó képzésekor alacsonyabb helyzetet foglalt el; ez a nyíltabbá válás. Ennek során a felső nyelvállású rövid magánhangzók közül megfelelő középső nyelvállású hang lett; az eredetileg középső nyelvállásúak alsó nyelvállásúvá váltak. – Figyeljük meg, található-e a szövegben névelő! Minek felel meg az alábbi idézetekben az az szó? A mai értelmezését is tartsátok szem előtt! (Murányi Yvett szerk. 2008. <i>Szövegértés – szövegalkotás. 10. kézikönyv</i> alapján, 29–30.) kí nopun emdul o3 gimilf twl. halalnec halaláál hol3. ki napon ëmdöl az gyimilestül, halálnec haláláál holsz. Amelyik napon eszel azon (abból a) gyümölcsből, halálnak halálával halsz. vagy	kivetítő (kiosztmány) magyarázat kivetítő (kiosztmány)
---	---

ef evec o3 tilvvt gimilftwl. és évék az tilvot gyimilestül. És evett azon (abból a) tiltott gyümölcsből. Amelyik napon eszel azon (abból a) gyümölcsből, halálnak halálával halsz. – Mutató névmás. – A <i>Halotti beszéd és könyörgés</i>ben nincs névelő, sőt a körülbelül száz évvel később írt <i>Ómagyar Mária-siralomban</i> sem. A határozott névelő <i>az</i> alakja a távolra mutató <i>az</i> névmásból fejlődhetett ki valamikor a XIV–XV. század folyamán. A mássalhangzóval kezdődő szavak előtti <i>a</i> alak (pl. a hold) jóval később alakult ki. A határozatlan névelő (<i>egy</i>) valamivel később, a XV. században jött létre az <i>egy</i> számnévből. – Figyeljétek meg az aláhúzott végződéseket! Mit állapítottatok meg? (Murányi Yvett szerk. 2008. <i>Szövegértés – szövegalkotás. 10. kézikönyv</i> alapján, 32–33.) halal<u>nec</u> halaláál hol3. halál<u>nek</u> haláláál holsz. Halál<u>nak</u> halálával halsz. vagy ef levn halal<u>nec</u> ef pucul<u>nec</u> feze. és lëün halál<u>nek</u> és pukul<u>nek</u> fëszë. És lett (a) halál<u>nak</u> és (a) pokol<u>nak</u> martaléka. – Nem illeszkedik a végződés a szó hangrendjéhez, ma már azt mondjuk, halálnak. – Néhány viszonyragról tudjuk, hogy régebben inkább a névutókhöz hasonlítottak. Egy idő után már „hozzáragadtak” az előttük álló névszóhoz, mintha ragok lennének, de a magánhangzó-harmóniában még nem vettek részt, ezzel mintegy őrizve névutói természetüket. Később aztán a magánhangzó-harmónia áterjedt ezekre a toldalékokra is: így ma már nem	kivetítő (kiosztmány)
--	----------------------------------

Szeretett testvéreim (felebarátaim), imádkozzunk ennek a szegény embernek a lelkéért, akit az Úr ezen a napon ennek a hamis világnak a tömlöcéből kimentett, akinek ezen a napon a testét temetjük, hogy az Úr őt (az ő lelkét) kegyelmével Ábrahám, Izsák, Jákób kebelébe (az ő meghitt körükbe, az üdvözült lelkek társaságába) helyezze, hogy amikor az ítéletnap eljön, minden szentje és választottja (? övéi) között jobb felől állítva támassza fel őt (jobb felőli odaiktatásra élessze fel őt) és tibenneteket. Clamate III[ter]: Kyrie eleison [Kialtsátok háromszor: Uram, irgalmazz!]. – Melyik bibliai történetre utal a szöveg? – A teremtésre és a bűnbeesésre. – A szerző élt a retorika eszközeivel is: felkiáltás, kérdés, felelet, felsorolás, ismétlés, kötőszóhalmozás, alliteráció, metonímia, figura etymologica stb. Néhány példa: • bevezető szónoki kérdés: Látjátok, felebarátaim, szemetekkel, mik vagyunk? • válasz a kérdésre: bizony, por és hamu vagyunk • halalnec halaláál holz – figura etymologica (a szótó ismétlésén alapuló stilisztikai alakzat), ez egyben alliteráció is – Vajon eltér-e nagyban a két kor nyelve? Mi a véleményetek? Állításokat támasszátok alá példákkal is! BEFEJEZŐ RÉSZ – A nyelvemlékek nagyon sok művészt ihlettek az idők folyamán, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor <i>Halotti beszéd</i> címmel írt verset, Durkó Zsolt ugyanezen a címen oratóriumot komponált, Szűcs Bence pedig filmet rendezett. A Kárpátia zenekar dalt írt a <i>Halotti beszéd és könyörgés</i> szövegére. Olvassátok el a Kosztolányi- és a Márai-vers nyitósorait! Mit vesztek észre? Látjátok feleim, egyszerre meghalt és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.	magyarázat kivetítő (prezentáció) vita kivetítő (kiosztmány: a nyelvemlék hatástörténete, intertextuális és intermediális aspektusok)
--	---

(Kosztolányi Dezső: *Halotti beszéd*)

Látjátok, feleim, szem' tekkel mik vagyunk

Por és hamu vagyunk

Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek.

(Márai Sándor: *Halotti beszéd*)

– Idéznek a szövegemlékből (intertextualitás).

Aki többet szeretne tudni a nyelvemlék hatástörténetéről, olvassa el Tóth Krisztina *Vogymuk* című versét, nézze meg Szűcs Bence *Halotti beszéd* című rövidfilmjét (<https://www.youtube.com/watch?v=24QgbDgIw-U>) vagy Lakner László *Isa pur* című festményét a Magyar Nemzeti Galéria honlapján (<https://mng.hu/mutargyak/140697/>). Figyeljétek meg, hogyan kapcsolódnak az eredeti műhöz!

– Ismételjük át a nyelvemlékekről tanultakat a Kahoot interaktív kvízkészítő alkalmazás feladataival!

Megoldás: 1055-ben keletkezett, szórványemlék

mobiltelefon
használata

pármunka

Megoldás: 1300 körül keletkezett, a Leuveni kódex tartalmazza

Megoldás: 1200 körül keletkezett, a Pray-kódex tartalmazza, a legkorábbi szövegemlékünk

– A tankönyvetek 153. oldalán a tankönyvszerzők javasolják, hogy böngésszettek az Országos Széchényi Könyvtár nyelvemlekek.oszk.hu honlapján. Itt megtaláljátok a nyelvemlékek digitalizált változatát, a lelőhelyeiket, tanulmányokat, hanganyagokat, bibliográfiákat, a nyelvemlékek ihlette műalkotásokat, megzenésítéseket stb. Továbbra is szükségünk lesz a mobiltelefonokra, ugyanis a Pray-kódexből fogunk ímelt

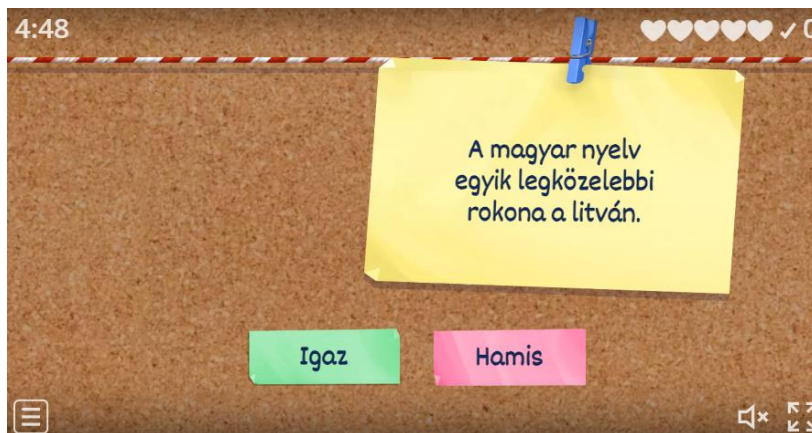
OSZK
Magyar
nyelvemlékek
multimediális
szolgáltatása

egyéni munka

küldeni az OSZK *Magyar nyelvemlékek* című multimédiás szolgáltatása révén (az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar nyelvemlékek* című multimédiás szolgáltatása: http://nyelvemlekek.oszk.hu/ism/kepeslap_kueldes).

Házi feladat

– Ismételjétek át a nyelvrokonságról tanultakat a Wordvall feladatkészítő program segítségével!

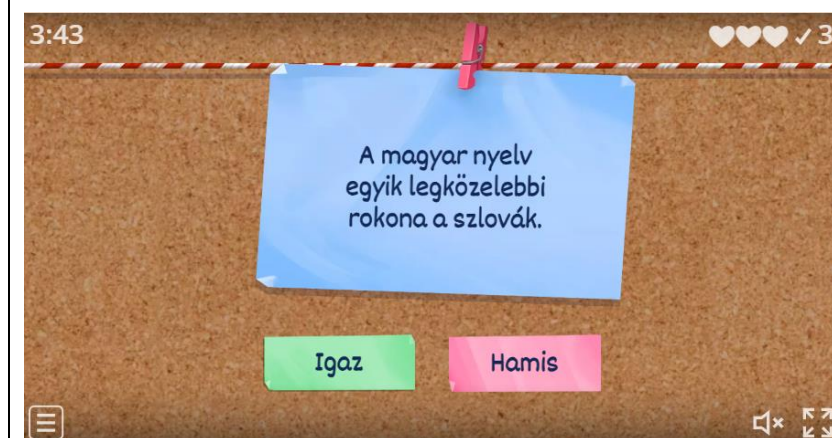
Megoldás: hamis

Megoldás: igaz

Megoldás: igaz

Megoldás: hamis

Megjegyzés:

Szakirodalom

- A Magyar nyelv és irodalom tanterve a VIII. osztály számára.* In. Pravilnik o dopunama Pravilnika o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja. Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik. Godina LXIX, br. 6. Beograd, 23. jun. 2020. 129–140. p.
<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=87730ed9-0582-4941-b8fb-109c4c699e7e>
- A Magyar nyelv és irodalom tanterve a gimnázium 1. osztálya számára.* In. „Službeni glasnik RS”. Pravilnik o programu nastave i učenja za gimnaziju. Godina LXIX br. 4. Beograd, 2. jul. 2020., 31–39.
<https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/pravilnik-gimnazija.pdf>
- Bárczi Géza. 1982. A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése. *Nyelvészeti tanulmányok* 24. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Földes Imre. 1986. Durkó Zsolt: Halotti Beszéd. In. Kroó György szerk. *A hét zeneműve 1986. október – 1987. szeptember.* Budapest, Zeneműkiadó Vállalat. 236–245.
<https://www.foldesimre.hu/oldal.asp?id=71>
- Juhász Dezső. 2002. Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika. Tudományszemléleti kérdések. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.). *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet.* Debrecen–Jyväskylä, 165–172.
- Katona Edit – Horváth Futó Hargita. 2019. *Az általános középiskolai és szakközépiskolai oktatás végén elvárt tanulói teljesítmény általános tudásszabványai az általános tantárgyakból. Magyar nyelv és irodalom.* Belgrád: Oktatási és Nevelési Minőségellenőrző Intézet.
- Kállay G. Katalin. 2010. Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd. *Liget*, 4.
https://epa.oszk.hu/01300/01348/00094/Liget_10_04_24.html
- Kecskeméti Gábor. 2004. Szóbeliség és írásbeliség határán: középkori prédikációirodalmunk történetének új szintézise felé. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4. 507–519.
- Madas Edit. 1997. A középkori magyar nyelvű irodalom. Halotti beszéd és könyörgés. In: Sipos Lajos szerk. *Pannon Enciklopédia.* Budapest: KERTEK 2000 Könyvkiadó.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia->

1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/irodalmunk-kezdetei-3C61/a-kozepkori-magyar-nyelvu-irodalom-madas-edit-3CBA/halotti-beszed-es-konyorges-3CBD/

- Orbán Jolán. 2011. Intertextuális szövegjátékok Tóth Krisztina lírájában és prózájában. In. *A szöveg mint intermediális esemény*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. https://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/orban_inter-med/intertextulis_szvegjtkok_tth_krisztina_lrjban_s_przjban.html
- Pásztor Kicsi Mária – Rokvić Erzsébet. 2022. *Magyar nyelv. Gyakorló nyelvtan az általános iskolák 8. osztálya számára*. Belgrád: Tankönyvkiadó Intézet.
- Pomogáts Béla. 1999. A száműzött monológja. Márai Sándor: Halotti beszéd. *Kortárs*, 4. 74–82.
- Suhai Pál – Tokár Imre. 1998. *Ómagyar Mária-síralom. Művelődéstörténet és műértelmezés*. In. Sipos Lajos szerk.: *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Celldömölk: Pazu–Westermann Könyvkiadó, 380–389.
- Szikszaíné Nagy Irma. 2021. *Intertextuális tükrök. Összehasonlító stílselemzések*. Budapest: Pesti Kalligram.